

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346.14

Григорчук М. В.,
кандидат юридичних наук,
здобувач наукового ступеня доктора наук
Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України

ПОНЯТТЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І ОХОРОНЮВАНИХ ЗАКОНОМ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

CONCEPT PROTECTION OF RIGHTS AND LEGAL INTERESTS UNDERTAKINGS

У статті розглянуто питання, пов'язані з проблемами тлумачення понять «захист прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання». Ґрунтуючись на існуючих наукових точках зору, проведено аналіз цих основоположних категорій господарського права, додатково досліджено їх значення для утвердження конституційного порядку господарювання в Україні. З огляду на надвисоку запитуваність з боку суб'єктів господарювання щодо превентивної діяльності держави в сфері економіки порушується питання про посилення впливу уповноважених органів і суду на порушників встановленого порядку провадження господарської діяльності.

Ключові слова: захист прав, господарське право, суб'єкт господарювання, господарська діяльність, охоронюваний законом інтерес, правова охорона.

В статье рассмотрены вопросы, связанные с проблемами толкования понятий «защита прав и охраняемых законом интересов субъектов хозяйствования». Основываясь на существующих научных точках зрения, проведен анализ этих основных категорий хозяйственного права, дополнительно исследовано их значение для утверждения конституционного порядка хозяйствования в Украине. Учитывая высокий уровень запроса со стороны субъектов хозяйствования на обеспечение достаточного уровня превентивной деятельности государства в сфере экономики, поднимается вопрос об усилении влияния уполномоченных органов и суда на нарушителей установленного порядка осуществления хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: защита прав, хозяйственное право, субъект хозяйствования, хозяйственная деятельность, охраняемый законом интерес, правовая охрана.

The article deals with issues related to the problems of interpretation of the concepts of «protection of the rights and lawful interests of business entities». Based on the existing scientific points of view, the analysis of the main categories of business law, further explore their meaning for the approval of the constitutional order of management in Ukraine. Given the high level requested by the entities to ensure a sufficient level of preventive activity of the state in the economy raises the question of strengthening the impact of the authorized bodies and the court on the violators of the established order of economic activities.

Key words: protection of rights, commercial law, business entity, business activities, safeguard the interests of the law, legal protection.

Згідно з положеннями статті 13 Конституції України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [1]. Гарантом дотримання прав та законних інтересів усіх суб'єктів господарювання виступає держава. У такий спосіб відбувається запуск і функціонування правових механізмів, сутність яких полягає в розробленні та забезпеченні примусовими засобами дотримання всіма учасниками господарських відносин нормативно визначених правил поведінки.

Розглядаючи проблеми, пов'язані з тлумаченням понять «захист прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання», необхідно зазначити, що комплексно це питання в Україні практично не досліджувалося. Більше того, вченими не було зроблено формалізованих спроб привнести в це нібито для всіх галузей права прийнятне узагальнення, яким для кожної з них є захист прав і охоронюваних законом інтересів, більшої чіткості, що сприяло б

визначенню юридично-правових інструментів саме з огляду на їх приналежність до господарського права.

Водночас дослідженню цієї проблеми приділяли увагу такі науковці, як М. Амельченко, А. Бобкова, В. Нор, О. Лаврін, З. Ромовська, С. Кузьміна, І. Дзера, М. Малєїн, Ю. Кравченко, М. Тітов та багато ін.

Значний внесок у вивчення питань правової природи категорії «інтерес» здійснили вітчизняні та зарубіжні науковці: Р. Єринг, Г. Шершеневич, Р. Гукасян, С. Братусь, А. Венедиктов, І. Тарасов, А. Екімов, Є. Ерліх, А. Здравомислов, О. Малько, В. Субочев, З. Ромовська, М. Гурвич, П. Рабінович, П. Пацюрківський, С. Лучина, І. Прочанкіна, І. Смірнова, М. Рожкова, К. Торган та ін.

Досліджуючи захист прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання як систему, вкрай важливим є вивчення понятійного апарату, яким охоплюються поняття «захист», а також процедурні аспекти його реалізації та функціонування.

Відтак, українське законодавство шляхом конкретизації повноважень між різними галузями

права визначає господарське право як основний інструмент, яким врегульовуються правовідносини з приводу безпосереднього здійснення господарської діяльності або управління такою діяльністю, використовуючи при цьому різні методи правового впливу.

Необхідно зазначити, що гарантії держави спрямовані на захист прав та інтересів суб'єктів господарювання не тільки від неправомірних дій юридичних чи фізичних осіб, а й від таких дій з боку самої держави. Саме тому право на захист є складною матеріально-процесуальною категорією. Кожен його елемент існує за наявності певних передумов, як правило, в часових межах і реалізується в специфічній процесуальній формі.

За Великим тлумачним словником сучасної української мови слово «захист» вживається як синонім термінів «захистити», «захистити», «захиститися», «захиститися». Слово ж «захистити» означає обороняти чи охороняти кого-небудь від нападу чи замаху [2].

Поняття «захист» як правова категорія є однією з найбільш ємнісних, а розширення його змісту шляхом додавання епітетів «правовий, судовий, соціальний тощо» зумовлює чільне місце в усьому правозастосовному процесі. Тобто перехід від загального, яким є категорія «захист», до більш конкретного, яким є, наприклад, «захист конституційних прав і свобод людини і громадянина», «правовий захист», «судовий захист» тощо, значно розширює горизонти наукового пізнання та дає чітке розуміння значення процесу захисту для утвердження права в Україні. Про важливість цього поняття для всієї правоохоронної системи держави свідчить той факт, що в Конституції України воно ужито 34 рази.

У статтях 13, 42 і 44 подано директивні посилання на заходи захисту конкретних правовідносин, якими є забезпечення з боку держави захисту прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, соціальну спрямованість економіки, рівність перед законом усіх суб'єктів права власності (стаття 13), захист конкуренції у підприємницькій діяльності (стаття 42), а також передбачене статтею 44 право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Право на захист є однією з найважливіших конституційно задекларованих гарантій для учасника господарських правовідносин, носія суб'єктивного цивільного права, який має охоронювану законом можливість звернутися до уповноваженого державою суб'єкта із заявою про застосування засобів правоохоронного характеру для відновлення порушеного права та вжиття передбачених законом заходів з метою припинення дій, якими це право було порушене.

Можна погодитись з точкою зору науковців, які вивчали питання, пов'язані з проблемами захисту порушених суб'єктивних прав, що доктринально зміст захисту полягає в діяльності уповноважених державою органів, спрямованій на відновлення за допомогою спеціальних заходів (способів захисту) порушеного суб'єктивного права [3], необхідно окреслити й іншу проблему, яка полягає у часовому

розриві між включенням у цей процес заходів процесуального етапу судового розгляду (ухвалення судового рішення, оскарження та набрання ним законної сили) і практичного етапу виконання ухваленого судового рішення із застосуванням засобів примусу. Основним у цьому є те, що впродовж судового розгляду, який, як правило, затягується в часі через об'єктивні причини чи, що найчастіше відбувається, через нещире поведінку відповідача як учасника процесу, порушене право фактично ще не визнане державою, але продовжує тривати у часі, а питання захисту прав потерпілої сторони жодним чином не забезпечені. За таких обставин цілком коректним є запровадження заходів забезпечення позову, проте і в цьому випадку через систему оскарження винесених судом ухвал недобросовісним відповідачем можуть бути вчинені й інші дії, якими буде унеможливлено виконання судового рішення, що вступило в законну силу.

З огляду на галузеву приналежність юридична наука застосовує різні підходи до тлумачення категорії «захист».

Захист права (правовий захист) – це використання передбачених законом можливостей (інструментів) для поновлення свого порушеного, визнання невизнаного чи присудження оспорюваного права [4].

Європейський суд з прав людини розглядає захист як заходи матеріально-правового та процесуально-правового характеру; він відображає юридично закріплену можливість правомочної особи використати спеціальні засоби правозахисного характеру [5].

Основним джерелом господарського права в Україні є Господарський кодекс, який має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами [6].

Визначаючи способи та методи забезпечення прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарської діяльності, Господарський кодекс узагальнює покладені на нього завдання і зводить їх до певного роду спільного знаменника, яким виступає поняття «захист».

Виходячи з достатньо чіткого тлумачення однієї з основоположних категорій понятійного апарату юридичної науки, якою є «захист», видається обґрунтованим і повністю виправданим застосування галузевими правовими науками вказаної категорії. Це відбувається шляхом розширення його меж з обсягу на конкретизацію завдань, які випливають з певної галузі права, як, наприклад, покладання на державу в особі її органів забезпечувати дотримання законності, відстоювати та захищати права, а також гарантувати достатній рівень правового режиму для учасників господарських відносин.

Відома дослідниця проблем українського цивільного права З. Ромовська зазначає, що всупереч хрис-

тиянським ідеалам добра та справедливості постійно відбувається зазіхання на чуже тіло, душу чи майно. Це вимагає від держави створення юридичного механізму гарантування прав і свобод людини, запобігання актам протиправної поведінки, їх припинення та усунення заподіяних наслідків. Однією з гарантій реалізації особою свого права є правовий захист, тобто державно-примусова діяльність щодо забезпечення виконання юридичного обов'язку та відновлення порушеного права [7].

Деталізуючи наведене висловлювання, необхідно зазначити, що ключовими елементами правового захисту є діяльність держави, яка спрямована на примусове виконання порушниками вимог закону за допомогою легітимних інструментів насильства, а також проведення заходів, метою яких є повернення учасників відносин до тих умов та обставин, що відповідали нормативним вимогам правовідносин, якими вони керувалися до встановлення підтвердженого факту порушення права чи охоронюваного законом інтересу.

Бобкова А.Г. вважає, що право суб'єкта підприємництва на захист – це надана їм і забезпечена нормами права та відповідними обов'язками інших суб'єктів можливість самостійно діяти з метою відновлення порушеного права або законного інтересу. Таке право передбачає: по-перше, наявність права звернутися за захистом в юрисдикційний або інший орган і кореспондуючих цьому праву обов'язок таких органів прийняти звернення (позов, зустрічний позов, заяву) в порядку, встановленому законом; по-друге, право вимагати розгляду звернення суб'єкта підприємництва, винесення рішення, що встановлює вид і міру державного примусу; по-третє, право вимагати виконання рішення відповідного органу, в тому числі примусового виконання судового рішення. Визначальним у відносинах захисту є: з'ясування мети захисту; точність встановлення фактичної підстави для захисту, наявність правової підстави для захисту, правильність вибору способу захисту, оптимальний вибір порядку захисту, дотримання термінів захисту та ін. [8].

Виходячи зі судження про пріоритетне значення правового захисту порівняно з іншими формами захисту прав учасників суспільних відносин, необхідно екстраполювати його вплив на всіх суб'єктів, насамперед тих, що здійснюють господарську діяльність в установленому законом порядку. Тому з огляду на положення Конституції України про забезпечення захисту прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, Господарського кодексу України, згідно з яким держава забезпечує захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, інших нормативних документів законодавства правовий захист є фактично уніфікованою формою відновлення прав суб'єктів господарської діяльності, а також охорони їх законного інтересу.

Слідуючи вимогам логічного закону достатньої підстави, для всебічного та повного дослідження однієї з основоположних категорій юридичної науки, якою є «захист прав і охоронюваних законом інтер-

есів», детально проаналізувавши першу її частину, а саме «захист прав», цілком логічно перейти до вивчення її іншої складової – «охорони прав».

Аналізуючи таку важливу складову, необхідно насамперед зазначити, що слова «захист» і «охорона» семантично частково ототожнюються, однак «охорона» є ширшим поняттям, оскільки включає в себе інші, не властиві «захисту», характеристики.

Так, за етимологією цієї надзвичайно важливої й уживаної у юридичній науці категорії та згідно з поясненням в Академічному тлумачному словнику української мови слово «охорона», окрім іншого, означає: оберегати від небезпеки кого-, що-небудь, захищати від загрози нападу, замаху та ін., стояти на варті біля кого-, чого-небудь; вартувати, стерегти, захищати, забезпечувати, гарантувати недоторканість кого-, чого-небудь [9].

Як бачимо, структурні елементи категорії «охорона» більш широко та осяжно пояснюють ті процеси та дії, які повинні відбуватися для того, щоб уживані, у цьому випадку з боку держави, заходи відповідали реальному змісту цього поняття. Тому будь-які дії, спрямовані на захист і охорону прав, повинні повною мірою відповідати таким критеріям: убезпечувати від протиправних дій з боку когось чи чогось, гарантувати безпеку й недоторканість як учасників господарських правовідносин, так і майна, яке є предметом таких відносин між суб'єктами підприємницької діяльності.

Слід зауважити, що чинним законодавством практично не застосовується таке вживане юристами-науковцями словосполучення «правова охорона». Про це свідчить той факт, що лише в Цивільному кодексі України та Господарському кодексі України офіційно закріплене це словосполучення. Зокрема, статтею 489 (Правова охорона комерційного найменування) ЦКУ окреслено межі захисту прав власників [10], а статтею 159 Господарського кодексу України визначається правомочність суб'єктів господарювання щодо комерційного найменування [6].

Зрозуміло, що з огляду на позицію законодавця стосовно формального законодавчого тлумачення змісту поняття «охорона прав» чи «правова охорона», яке є невиправдано обмеженим в офіційному застосуванні, вкрай важливим є опрацювання точок зору представників юридичної науки на цю проблему та визначення шляхів її розв'язання.

На думку О.В. Совгирі, неодмінною умовою верховенства та стабільності Конституції України є її правова охорона, яка здійснюється у двох основних формах: конституційний контроль і конституційний нагляд [11].

Цибульов П.М., характеризуючи охорону інтелектуальної власності, зазначає, що необхідно розрізняти поняття «правовий захист» і «правова охорона», тому що вони, по-перше, мають різні цілі; по-друге, здійснюються різними організаційними структурами. Охороною (оформленням прав із видачею охоронного документа) займаються патентні органи, а захистом (у випадку порушення цих прав) – адміністративні та судові органи [12].

Водночас існує інша точка зору, яка є вкладає однаковий юридичний зміст поняттям «охорона» та «захист». Якщо погодитися з такими судженнями окремих науковців, то відбудеться підміна понять «захист» і «охорона», що не коректно з огляду на їх семантичний зміст.

У цьому випадку доцільно навести позицію І.В. Голованя, який поняття «захист» розглядає як профілактичну, упереджувальну діяльність, якою за своїм змістом і завданнями є «охорона». Він вважає, що захист прав суб'єктів підприємницької діяльності є введення в дію системи правових та організаційно-технічних засобів із забезпечення реалізації прав суб'єктів підприємницької діяльності та недопущення їх порушень [13].

Як впливає з наведеного визначення, поза увагою залишаються важливі складові щодо гарантування легітимної діяльності учасників господарських правовідносин, які мають місце безпосередньо після виявлення порушень закону. Тобто не зовсім коректно з точки зору обсягу примусових і превентивних заходів, які здійснюються державою та покликані відстоювати й охороняти законні інтереси суб'єктів господарської діяльності, зводити їх до суто профілактичних дій, залишаючи поза увагою примусову складову цього процесу.

Однак з огляду на те, що за змістом поняття «охорона» значно ширше, коли міркуємо про охорону когось чи чогось, обов'язково поширюють свою увагу на вжиття заходів захисту охоронюваних суб'єкта чи об'єкта, що є неодмінною умовою повноцінного

усвідомлення процесу, який охоплюється комплексом охоронних дій, жодним чином не можна ототожнювати наведені поняття.

Регурецька О.В., даючи визначення поняттю «охорона прав акціонерів у цивільному праві», вважає, що правовий захист є складовою частиною категорії правової охорони і дозволяє закріпити в законодавстві норми, спрямовані на реалізацію прав акціонерів, надати гарантованості та визначеності правам акціонерів [14]. Така точка зору, навіть з огляду на її вузьке галузеве спрямування, дозволяє більш чітко відмежувати вплив і значення категорій «охорона» і «захист», ґрунтуючись на змісті понять, яке в логіці набуває відношення перехрещення через здатність цих категорій частково включати в себе явища та дії притаманні обом поняттям.

Отже, беручи до уваги широкополюсні підходи науковців до визначення ролі та значення понять «захист прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання», доцільно розглядати їх як основні чинники, якими приводиться у готовність і запуск у дію правових механізмів з відновлення порушеного права. Водночас особливої уваги заслуговує процедура оспорювання права, оскільки сутністю цього процесу є спір про те, належить чи не належить суб'єкту звернення це право. За таких обставин сам факт порушення права залишається недоведеним і немає об'єктивних підстав вести розмову про порушення права. Закон гарантує захист лише законного права й охоронюваного законом інтересу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [голов. ред. В.Т.Бусел, редактори-лексикографи: В.Т. Бусел, М.Д. Василюк-Дерибас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко]. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
3. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве / В. Т. Нор. – К. : Вища школа, 1989. – 273 с.
4. Вікіпедія – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Захист>.
5. Європейський суд з прав людини: організація, процедура, правила звернення / Міністерство юстиції України. – К.: Юстиція, 2000. – 150 с.
6. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-ІУ // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18; 19–20; 20–21. – Ст. 144.
7. Ромовська З. Українське цивільне право: загальна частина. Академічний курс : підручник / З. Ромовська. – К. : Атіка, 2005. – 560 с.
8. Бобкова А. Г. Защита права на предпринимательскую деятельность в Украине / А. Г. Бобкова // Предпринимательское право. – 2009. – № 1. – С. 44–47.
9. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970 – 1980) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/okhoronjaty>
10. Цивільний кодекс України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page9>.
11. Конституційне право України Совгира О.В. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://weststudents.com.ua/glavy/61919-6-pravova-okhorona-konstituts-ukrani.html>.
12. Основи інтелектуальної власності Цибульов П.М. – Київ, 2005. <http://buklib.net/books/31114/>.
13. Головань І. В. Правова робота у механізмі захисту прав суб'єктів підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / І. В. Головань ; НАН України, Ін-т екон.-правових досліджень. – Донецьк, 2003. – 216 с.
14. Регурецька О. В. Охорона прав акціонерів у цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Регурецька ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2005. – 195 с.